

УДК 502.4:911.2(477.54)

<https://doi.org/10.53904/1682-2374/2025-27/4>Станіслав Г. ВІТЕР^{1,2*} , Богдан В. КУЧЕНКО^{3,4} ¹Біосферний заповідник "Асканія-Нова" імені Ф.Е. Фальц-Фейна НААН

вул. Метрологічна, 12, м. Київ, 03143 Україна

²ГО "Українська природоохоронна група"

вул. Гоголя, 40, м. Васильків, 08600 Україна

³ГО "Екодія"

вул. Євгена Коновальця, 36Е, м. Київ, 01133 Україна

⁴Національний університет "Києво-Могилянська академія"

вул. Сковороди 2, м. Київ, 04070 Україна

*Correspondence: viter.stanislav@gmail.com

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗШИРЕННЯ МЕРЕЖІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ У СТЕПОВОМУ РЕГІОНІ ХАРКІВЩИНИ: ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ "ГАВРИЛІВСЬКІ СТЕПИ"

Ключові слова: Харківська область, Барвінківська громада, степи, рідкісні види, степовий орел, орел-могильник, хом'ячок сірий, бабак, ковили

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗШИРЕННЯ МЕРЕЖІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ У СТЕПОВОМУ РЕГІОНІ ХАРКІВЩИНИ: ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ "ГАВРИЛІВСЬКІ СТЕПИ". Станіслав Г. Вітер, Богдан В. Кученко – Дослідження проводили у 2019 та 2025 роках на території Барвінківської міської територіальної громади (МТГ) в околицях населених пунктів Гаврилівка (2019 та 2025 рр.), Богданове та Новобогданове (2019 р.). Виявлено 6 видів рослин та 16 видів тваринного світу, занесених до Червоної книги України. Серед представників фауни 3 види мають високий міжнародний охоронний статус (Червоний список МСОП): орел-могильник (*Aquila heliaca*), категорія "vulnerable" (zareestrovano 3 pari), орел степовий (*Aquila nipalensis*), категорія "endangered" (zareestrovano 1 ptaха), лунь степовий (*Circus macrourus*), категорія "near threatened" (zareestrovano 1 ptaха). Також виявлено 5 типів оселищ, які перебувають під охороною резолюції №4 Бернської конвенції. Запропоновано створити заказник місцевого значення "Гаврилівські степи" на площі 1619,8847 га, що дозволить вирішити проблеми із втратою цінних природних територій та їхнього біорізноманіття.

PROSPECTS FOR EXPANDING THE PROTECTED AREA NETWORK OF UKRAINE IN THE STEPPE REGION OF KHARKIV OBLAST: LOCAL LANDSCAPE RESERVE "HAVRYLIVS'KI STEPY". Stanislav H. Viter, Bohdan V. Kutchenko – In 2019 and 2025 we explored a territory in Barvinkove community near Havrylivka, Bohdanove and Novobohdanove villages. Rare species, included to the National Red List, were found, among them 6 plant species and 16 animal species. Three species have a high international protected status (IUCN Red List): eastern imperial eagle (*Aquila heliaca*), category "vulnerable" (3 pairs registered), steppe eagle (*Aquila nipalensis*), category "endangered" (1 bird registered), pallid harrier (*Circus macrourus*) category "near threatened" (1 bird registered). We found 5 types of habitats under the Resolution No. 4 of the Berne Convention. It is proposed to establish a local landscape reserve "Havrylivs'ki Stepyn" covering an area of 1,619.8847 hectares, which will help address the issues of loss of valuable natural areas and its biodiversity.

Received: 3 October 2025 / Revised: 1 November 2025 / Accepted: 5 November 2025

• CITATION

Viter, S.H., Kutchenko, B.V. (2025). Prospects for expanding the protected area network of Ukraine in the steppe region of Kharkiv Oblast: Local Landscape Reserve "Havrylivs'ky Stepyn". *Biosphere Reserve "Askania Nova" Reports*, 27: 44–56. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.53904/1682-2374/2025-27/4>

Харківська область має один із найгірших показників заповідності серед адміністративно-територіальних одиниць України. Об'єкти природно-заповідного фонду національного або місцевого значення охоплюють всього 2,38% області (Екологічний паспорт..., 2024). У дослідженій Барвінківській міській територіальній громаді показник заповідності ще нижчий, ніж у середньому по області, і складає всього 0,49% (669,3 га). Водночас за даними проєкту програми комплексного відновлення Барвінківської громади, частка орних земель у громаді становить 66,59%, а загальна частка сільськогосподарських земель – 89,76%. Крім цього, у межах Барвінківської громади наявні зарезервовані до наступного заповідання території, загальною площею 1273,6 га, які досі не набули офіційного заповідного статусу (Проект..., 2025).

Враховуючи, що територія громади перебуває в межах Степової фізико-географічної природної зони, а за геоботанічним районуванням повністю входить до Степової зони (Геоботанічне районування..., 1977), основним типом природних екосистем, які були історично притаманні цьому регіону, є саме степи. Активне сільськогосподарське освоєння цієї території впродовж століть призвело до того, що нині степові екосистеми тут збереглись переважно на схилах ярів та балок або інших територіях, які були незручними для землеробства, а тому переважно використовувались як пасовища та сіножаті. Водночас розвиток аграрних технологій та дерегуляція земельних відносин створюють значну загрозу переведення великої частки цих земель в категорію орних, незважаючи на значні екологічні ризики від такої конверсії. Розорювання унікальних степових екосистем призводить до зникнення популяцій рідкісних видів рослин і тварин, які втрачають свої оселища – тобто місця проживання та кормову базу. Якщо ж розорювання степових екосистем відбувається на значних площах, воно створює реальні ризики локального зникнення окремих видів степової флори і фауни.

Найкращим способом збереження рідкісних видів є охорона природних середовищ їхнього існування (степи, луки, байрачні ліси, водно-болотні угіддя тощо), а найбільш ефективно це можна зробити шляхом створення на цих територіях об'єктів природно-заповідного фонду, що дозволить вирішити проблеми із втратою цінних природних територій та їхнього біорізноманіття.

Створення ландшафтного заказника місцевого значення "Гаврилівські степи", площею 1619,8847 га поблизу сіл Гаврилівка, Пригоже, Богданове, Новобогданове та Котівка Барвінківської міської територіальної громади Ізюмського району дозволить зберегти найбільші в Харківській області степові природні комплекси, типові для південної частини регіону. Створення цього заказника також допоможе захистити популяції рідкісних видів флори і фауни (в тому числі – глобально рідкісні види, занесені до Червоного списку МСОП). Економічний зиск від даної природоохоронної території вимірюється збереженням великих масивів зручних і багатих пасовищ та сіножатей, а також рекреаційним потенціалом як для місцевих жителів, так і у перспективі для туристів з інших громад і країн; значною складовою економічного виміру екологічних послуг є недопущення погіршення екологічного стану громади і регіону в цілому. Протидія погіршенню екологічних умов у межах громади полягає у протиерозійному значенні степової рослинності, її ролі у депонуванні вуглецю (найбільш економічний, раціональний варіант в межах відносно посушливої степової природної зони) і буферна роль степових ландшафтів у боротьбі зі спустелюванням.

Пропонований до створення заказник включає в себе 11 степових ділянок (кластерів) поблизу сіл Гаврилівка, Пригоже, Богданове, Новобогданове та Котівка, у південно-західній частині Барвінківської міської територіальної громади Ізюмського району Харківської області (рис. 1). Згідно із даними копії кадастрової карти, пропонувані до оголошення заказником землі перебувають у комунальній власності Барвінківської громади. Більшість із цих земель не мають кадастрових номерів, тобто ще не були проінвентаризовані. Водночас до складу заказника пропонується включити також низку ділянок сільськогосподарського призначення комунальної власності, які мають цільові призначення: 17.00 Землі резервного фонду та 16.00 Землі запасу. Перелік таких ділянок, із зазначенням їхніх кадастрових номерів, площ та цільового призначення, наведено у таблиці 1.

Рельєф проєктованого заказника "Гаврилівські степи" являє собою перехід від плато, прорізаних глибокими долинами, до пагорбистих височинних рівнин. Абсолютні висоти змінюються від 110 до 200 м н.р.м.

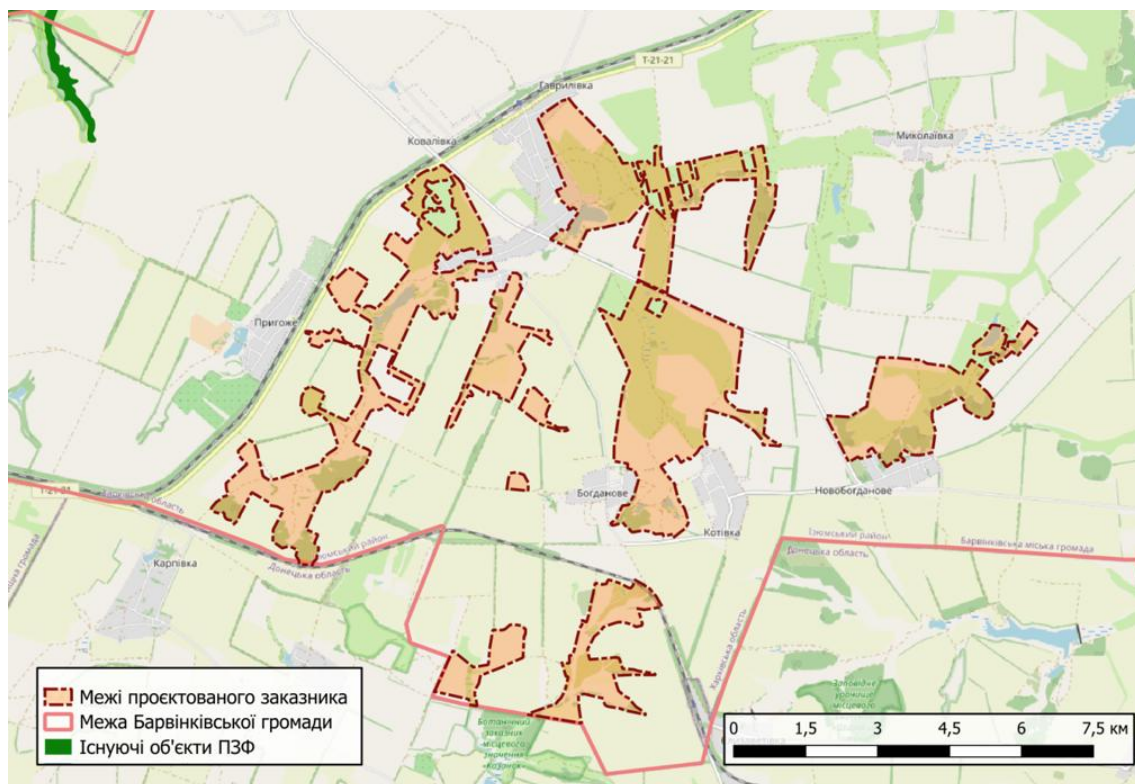

Рисунок 1. Оглядова картосхема розташування проєктованого заказника "Гаврилівські степи" на мапі OpenStreetMap Standart.

Figure 1. Overview map showing the location of the proposed local landscape reserve "Havrylivs'ki Stepy" over the OpenStreetMap Standard map.

Таблиця 1. Кадастрові дані земельних ділянок, пропонованих до включення у склад проєктованого заказника "Гаврилівські степи"

Table 1. Cadastral data of land plots proposed for inclusion in the proposed local landscape reserve "Havrylivs'ki Stepy"

№	Кадастровий номер	Площа, га	Цільове призначення
1.	6320481500:03:000:1050	27.9333	17.00 Землі резервного фонду
2.	6320481500:03:000:1055	6.2274	17.00 Землі резервного фонду
3.	6320481500:03:000:1058	22.3995	17.00 Землі резервного фонду
4.	6320481500:03:000:1059	10.1063	17.00 Землі резервного фонду
5.	6320481500:03:000:1410	11.2878	16.00 Землі запасу
6.	6320481500:03:000:1010	10.7841	17.00 Землі резервного фонду
7.	6320481500:03:000:1525	16.5725	17.00 Землі резервного фонду
8.	6320481500:03:000:1009	9.5539	17.00 Землі резервного фонду
9.	6320481500:03:000:1362	54.0001	17.00 Землі резервного фонду
10.	6320481500:03:000:1421	22.3755	17.00 Землі резервного фонду
11.	6320481500:03:000:1420	10.4722	17.00 Землі резервного фонду
12.	6320481500:03:000:1361	18.7	17.00 Землі резервного фонду
13.	6320481500:03:000:1054	5.1046	01.01 Для ведення товарного сільськогосподарського виробництва

За фізико-географічним районуванням території України [\[https://geo-map.land.kiev.ua/zoning-1.html\]](https://geo-map.land.kiev.ua/zoning-1.html) проєктований заказник належить до Західнодонецької схилово-височинної області Донецького краю Північностепової підзони Степової зони України. Згідно з геоботанічним районуванням (1977), територія відноситься до Самарського ліво-бережного округу різнотравно-злакових степів, байрачних лісів та засолених луків Чорноморсько-Азовської степової підпровінції Понтичної степової провінції Степової зони.

Клімат помірно-континентальний, характерний для посушливої дуже теплої агрокліматичної зони. Річна норма опадів складає 570–580 мм, відносна вологість повітря у січні становить 85–86%, у липні – 64%. Середні температури липня +21 +22°C, січня -6°C, абсолютний мінімум – -37°C, а максимум – +42°C; тривалість безморозного періоду становить від 160 до 170 днів / рік. Регіон є місцем зміни вітрів літнього сезону з західних румбів на східні, через що вітри нестійкі і західні із вологими повітряними масами з Атлантичного океану швидко змінюються на сухі континентальні вітри зі сходу. Зимові вітри переважно мають напрямок "схід – захід" та "південний схід – північний захід". Сумарна сонячна радіація становить 4200–4300 МДж / м² (радіаційний баланс 1850–1900 МДж / м²). Сонячне сяйво сягає майже 2100 годин на рік. Такі показники характеризують територію Барвінківської МТГ як дуже теплу субгумідну, за коефіцієнтом аридності її можна віднести до перехідної від субаридної зони до слабкоаридної (коефіцієнт аридності становить 0.61–0.70) (Комплексний атлас..., 2005).

Матеріали та методи досліджень

У серпні 2025 року на околицях села Гаврилівка Барвінківської громади маршрутно-рекогносцирувальним методом досліджено рослинний покрив степових балок на площі близько 120 га. Загальний маршрут склав близько 9 км. Зоологічні обстеження території проводили в межах Барвінківської МТГ у серпні 2019 року (околиці сіл Гаврилівка, Богданове та Новобогданове) та у травні–червні 2025 року (околиці села Гаврилівка). Використовували набір стандартних методів маршрутних обліків тварин, при обліку птахів степових ділянок також застосовували метод багаторазового картування реєстрацій особин. Визначення видової приналежності комах проводили за якісними фотоматеріалами (без збору колекційного матеріалу). Усі дослідження було проведено без вилучення особин тварин із природи, в тому числі – без тимчасового / короткочасового вилучення. Назви видів рослин і тварин наведено відповідно до опорної таксономії GBIF (GBIF Secretariat, 2023).

Результати досліджень

У межах пропонованого заказника зустрічаються як типові для Степової зони види флори і фауни, так і раритетні види, які охороняються на регіональному, національному та міжнародному рівнях. Загалом рослинний і тваринний світ проєктованого заказника є досить різноманітним та включає низку характерних видів українських степів, які в останні десятиліття стали рідкісними чи навіть зникаючими на території України.

Природні біотопи. Згідно з Національним каталогом біотопів України (2018), досліджені ділянки степів відносяться до типів Т1.3.2 Лучні степи на чорноземах та Т1.4. Справжні різнотравно-типчаково-ковилові та типчаково-ковилові степи, які за класифікацією EUNIS відповідають E1.2 Perennial calcareous grasslands and basic steppe / Багаторічні трав'яні угруповання на вапняках та степи. Ці оселища включені до Резолюції №4 Бернської конвенції та Додатку I Оселищної Директиви. Синтаксономічно досліджені степи відносяться до класу рослинності *Festuco-Brometea* Br.-Bl. et Tx. ex Soó 1947. Ділянки байрачних лісів, які пропонується включити до складу заказника, відносяться до біотопу Д1.4.2 Континентальні світлі дубові ліси, який відповідає оселищу Резолюції №4 Бернської конвенції G1.7 Thermophilous deciduous woodland. Навколо байрачних лісів на схід від с. Новобогданове можна зустріти термофільні узлісся на карбонатних ґрунтах, що належать до біотопу T5.1 Термоксерофільні узлісся та галявини – E5.21 Xero-thermophile fringes за класифікацією EUNIS.

Перелік природних оселищ (біотопів), які підлягають охороні згідно із директивами Бернської конвенції: E1.2 Багаторічні трав'яні кальцифітні угруповання та степи – зустрічаються на усіх ділянках; F3.241 Центральноевропейські субконтинентальні чагарникові зарості – зустрічаються на більшості ділянок; F3.247 Понтично-сарматські листопадні чагарникові зарості – аналогічно до попереднього; G1.7 Термофільні листопадні ліси – невеликі ділянки дубових лісів, які можна побачити на південний схід від с. Гаврилівка, на схід та північний схід від с. Новобогданове; X18 Степи, що заростають лісом – можна побачити більшості ділянок, але особливо біля с. Гаврилівка.

Флора. У межах проєктованого заказника флора судинних рослин налічує щонайменше 181 вид з 34 родин, без врахування весняних ефемероїдів. Найбільшою кількістю видів представлені родини Asteraceae, Poaceae, Fabaceae, Lamiaceae, Brassicaceae, Rosaceae та Caryophyllaceae. Останні є типово найбільшими за різноманіттям видів у Харківській області, що вказує на типовість флори проєктованого об'єкта ПЗФ для цієї території.

До переліку зафіксованих видів рослин, які включені до Червоної книги України, далі – ЧКУ (2009; Наказ..., 2021), належать *Stipa capillata* L. – ковила волосиста, *S. lessingiana* Trin. & Rupr. – ковила Лессінга, *S. pulcherrima* K.Koch. – ковила найгарніша, *S. pennata* L. – ковила пірчаста, *S. zalesskii* Wilensky – ковила Залеського, *Gladiolus tenuis* M.Bieb. – косарик тонкий. Особливо цінними є знахідки *Stipa zalesskii*, оскільки цей вид у Харківській області знаходиться на крайній північно-західній межі свого поширення. Основні осередки місцезростань даного виду на території України розташовані у Донецькій та Луганській областях. Враховуючи значні ризики для *Stipa zalesskii* у зазначених областях, одиничні місцезростання виду у Харківській області є надзвичайно цінними та особливо потребують охорони. Регіонально рідкісні для Харківської області види флори на території проєктованого заказника представлені *Bellevia speciosa* Woronow ex Grossh. – белевалія сарматська, *Hypericum elegans* Stephan ex Willd. – звіробій стрункий, *Inula helenium* L. – оман високий, *Salvia aethiopis* L. – шавлія ефіопська, *Sanguisorba minor* Scop. – родовик малий, *Teucrium polium* L. – самосил сивий, *Utricularia vulgaris* L. – пухирник звичайний, *Ajuga laxmannii* (L.) Benth. – горлянка Лаксмана, *Silene chlorantha* (Willd.) Ehrh. – смілка зеленкувата та *Silene wolgensis* (Hornem.) Oth. – смілка волзька (рис. 2).

Тваринний світ. Дослідження різноманіття тваринного світу проводились методами експрес-оцінювання біологічного різноманіття. При визначенні видового складу фауни використовували стандартні маршрутні методи виявлення та обліку видів птахів (Aves), комах (Insecta) і рептилій (Reptilia). Водночас відмічали усі знахідки / спостереження ссавців (Mammalia). Особливу увагу приділяли виявленню рідкісних видів фауни, занесених до Червоної книги України (далі – ЧКУ), Червоного списку МСОП (далі – ЧС МСОП), Червоного списку Європейського Союзу (далі – ЧСЕС) і Червоного списку Харківської області (далі – ЧСХО).

- **Комахи** (рідкісні види, види-ефікатори степових ландшафтів, масові – "ландшафтні" види, а також види, які потребують додаткового захисту).

Найбільш масовими видами бджолиних (звісно, окрім свійської медоносної бджоли *Apis mellifera*) у степових біотопах Барвінківської МТГ, за даними досліджень 2025 року в околицях с. Гаврилівка, є такі види: *Bombus terrestris*, *Bombus lapidarius*, *Megabombus argillaceus*, *Andrena flavipes*, *Andrena rosae*. У балках на схід від с. Гаврилівка 04.05.2025 було зафіксовано 2 види бджолиних, включені до ЧКУ: *Megabombus argillaceus* (категорія "вразливий"), *Xylocopa valga* (категорія "рідкісний") (рис. 3). Серед інших перетинчастокрилих відмічені деякі види, які є нетиповими або рідкісними для території Харківської області, наприклад *Polistes gallicus*.

Найбільшого різноманіття перетинчастокрилих досягають на ділянках, де континентальні сухі степи помежовані різнотравними (як біля с. Пригоже) і на ділянках із добре розвиненими степовими чагарниками, насамперед зіноваттю (*Chamaecytisus*) (балки на схід від с. Гаврилівка). Саме тут існують великі популяції як рідкісних, так і масових економічно значущих видів комах-запилювачів. Збереження цих територій є особливо актуальним у контексті катастрофічного зменшення чисельності бджолиних комах на Європейському континенті, особливо – в період від 2022 року, коли інтенсивна робота засобів РЕБ, радарів та іншого обладнання призводить до суттєвого скорочення чисельності багатьох популяцій цих корисних комах. Осередки поширення комах-запилювачів у Барвінківській МТГ можуть стати у майбутньому джерелом відновлення популяцій бджолиних, що зумовлює першочергову необхідність збереження цих степових ландшафтів.

Нічні метелики досліджені недостатньо. Найбільш численними видами родин Crambidae, Geometridae, Noctuidae, Erebidae та інших споріднених родин є такі (за даними досліджень в околицях с. Гаврилівка у травні та червні 2025 року): *Euclidia glyphica*, *Chrysocrambus linetella*, *Tyta luctuosa*, *Nomophila noctuella*, *Emmelia trabealis*, *Crambus luteellus* (= *Pediasia luteella*), *Acidalia remutaria*, *Larentia albulata*, *Calophasia casta*.

Рисунок 2. Знахідки рідкісних видів рослин та рослинних угруповань у межах проєктованого ландшафтного заказника місцевого значення "Гаврилівські степи" (фото Г. Бондаренка, 13 червня 2025):

a – рослинне угруповання з домінуванням *Stipa lessingiana* Trin. & Rupr.; b – ценопопуляція *Stipa zalesskii* Wilensky на степових схилах поблизу с. Пригоже; c – *Gladiolus tenuis* M.Bieb. у складі степових фітоценозів в околицях сс. Гаврилівка та Пригоже; d – регіонально рідкісний вид *Ajuga laxmannii* (L.) Benth.; e – регіонально рідкісний вид *Silene chlorantha* (Willd.) Ehrh.; f – регіонально рідкісний вид *Silene wolgensis* (Hornem.) Otth.

Figure 2. Occurrences of rare plant species and plant communities within the proposed landscape reserve of local importance "Gavrilivski Steppes" (photo by H. Bondarenko, 13 June 2025):

a – plant community dominated by *Stipa lessingiana* Trin. & Rupr.; b – cenopopulation of *Stipa zalesskii* Wilensky on steppe slopes near the village of Prygozhe; c – *Gladiolus tenuis* M.Bieb. as part of steppe phytocenoses in the vicinity of the villages of Havrylivka and Prygozhe; d – regionally rare species *Ajuga laxmannii* (L.) Benth.; e – regionally rare species *Silene chlorantha* (Willd.) Ehrh.; f – regionally rare species *Silene wolgensis* (Hornem.) Otth.

Серед денних метеликів (Rhopalocera) найбільш численними та помітними фоновими видами є прочанок Памфіл *Coenonympha pamphilus* з підродини Satyrinae родини Nymphalidae, а також кілька видів синявців (підродина Polyommatae з родини Lycaenidae). Серед них є і широко розповсюджені види (*Plebejus argus*, *Plebejus idas*, *Plebejus argyrognoton*, останній є характерним для степів та сухих лук), і такі, що є регіонально рідкісними, або взагалі потребують охорони на національному рівні (на жаль, більшість з них не включені до ЧКУ). Серед рідкісних видів синявців зазначимо наступні знахідки:

- в околицях с. Гаврилівка 16.08.2019 відмічено *Polyommatus eroides* – у степовій балці (сухий степ із розрідженими травостоями та відслоненнями мергелів) біля південно-східного краю села;

- неподалік цього місця – балка на схід від села Гаврилівка, 13.06.2025 знайдено *Polyommatus damone*, у схожих біотопах; в межах Харківської області цей вид трапляється виключно в межах Ізюмського району (відслонення вапняків та крейд на р. Оскіл та в Барвінківській МТГ, де ми його відмітили);

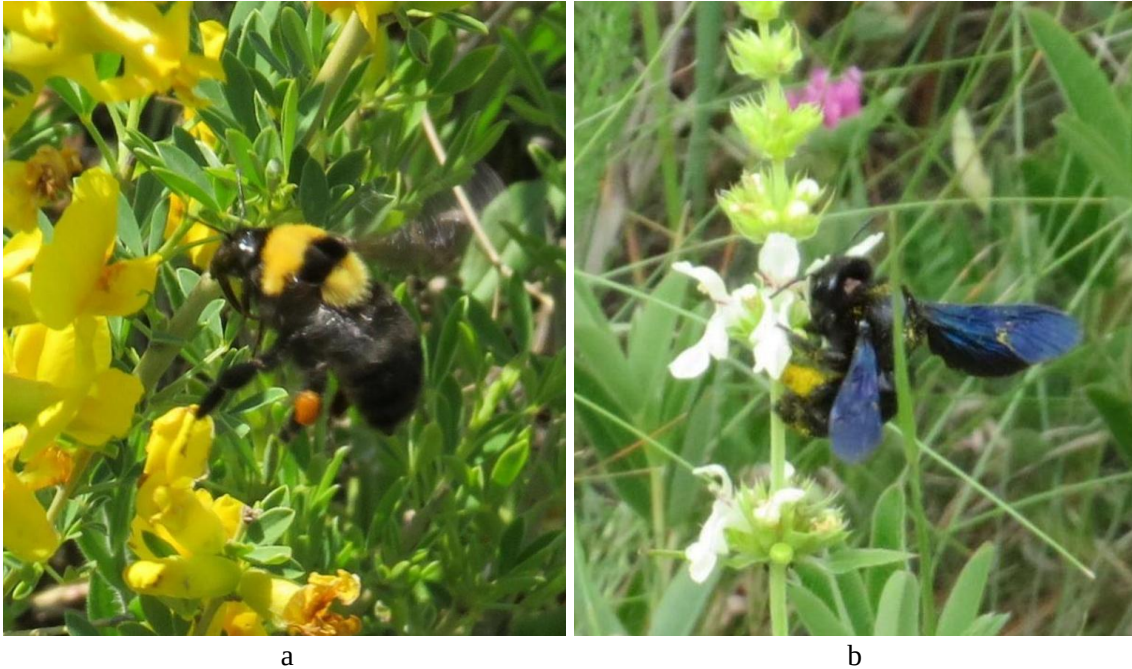

Рисунок 3. Знахідки рідкісних видів комах у межах проєктованого ландшафтного заказника місцевого значення "Гаврилівські степи", східні околиці с. Гаврилівки (фото С. Вітра, 4 травня 2025):

а – джміль глинистий *Megabombus argillaceus*; б – бджола-тесляр звичайна *Xylocopa valga*.

Figure 3. Occurrences of rare insect species within the proposed local landscape reserve of local importance "Havryliv'ski Stepy", eastern outskirts of Havrylivka village (photo by S. Viter, 4 May 2025):

a – clay bumblebee *Megabombus argillaceus*; b – common carpenter bee *Xylocopa valga*.

- *Polyommatus eumedon* поширений спорадично, хоча в межах усього регіону; зустрічається на луках та степових ділянках; нами відмічений 13.06.2025 на ділянці різнотравного степу на схід від Гаврилівки;

- *Glaucopsyche alexis* не є рідкісним видом, проте поширений фрагментарно, переважно по луках; нами відмічений в Барвінківській громаді 13.06.2025 на захід від с. Гаврилівка.

Слід зазначити, що усі ці види синявців біотопічно пов'язані зі степовими або лучними масивами, яких в Україні залишилось дуже мало. Таким чином, ареал цих метеликів в Україні катастрофічно скоротився. Природні території Барвінківської МТГ, особливо степові балки біля с. Гаврилівка, с. Богданове та с. Новобогданове, є важливими для збереження видового різноманіття синявців в національних масштабах.

Інші помітні й характерні комахи степових ландшафтів – це земляні вусачі роду *Dorcadion* і саранові. Земляні вусачі представлені на території Барвінківської МТГ трьома виявленими на цей час видами: двома звичайними – *D. holosericeus*, *D. carinatum* – і одним рідкісним видом, занесеним до ЧКУ – *D. equestre*.

Саранові комахи Барвінківської громади ще слабо досліджені. Зі стадних видів поки що відмічений лише *Calliptamus italicus*. У посушливі спекотні роки може давати масове розмноження. Особливо небезпечною є наявність великих ділянок закинутих через війну полів. Типово степові види саранових включають мешканця ковилових степів *Euchorthippus pulvinatus* (ЧСХО), а також вид посушливих степів і напівпустель *Stenobothrus nigromaculatus* (балки на захід від с. Гаврилівка Барвінківської громади є найпівнічнішим в Україні місцем виявлення цього виду).

• Ссавці (рідкісні види)

В околицях с. Новобогданове у ніч з 15 на 16.08.2019 спостерігали два види гризунів, занесені до ЧКУ: *Lagurus lagurus* (категорія "зникаючий вид") та *Cricetulus migratorius* (категорія "недостатньо відомий"). Ці ж види відмічені біля с. Курулька та с. Нова Дмитрівка,

де також у 2008 році спостерігали *Allactaga major* (ЧКУ, категорія "рідкісний"). Біля с. Рідне у 1999 – 2005 рр. в пелетках орла-могильника *Aquila heliaca* С. Авраменком було знайдено черепи ховрашків *Spermophilus* sp., можливо – малого ховрашка *S. pygmaeus*. По всіх степових балках Барвінківської громади живуть бабаки *Marmota bobak* (ЧКУ, категорія "зникаючий"). Наприклад, у балках на схід від с. Гаврилівка 4.05.2025 було обліковано щонайменше 5 сімей цього виду (рис. 4: а). Ще принаймні 3–4 поселення є у балках на захід від с. Гаврилівка. Численні поселення – у балках в околицях сіл Богданове та Новобогданове.

• Птахи (рідкісні види)

Барвінківщина – безпрецедентно багатий край на хижих птахів: саме тут локалізоване одне із найбільших в Україні гніздових угруповань (а разом із Близнюківською та Олександрівською громадами – найбільше) орлів-могильників *Aquila heliaca* (ЧС МСОП, категорія "vulnerable"; ЧКУ, категорія "рідкісний") та канюків степових *Buteo rufinus* (ЧКУ, категорія "рідкісний"). Перший вид є одним із найбільш рідкісних пернатих хижаків світової фауни, хоча чисельність суттєво відновилась у багатьох районах. В Україні мешкає не більше 120 пар орлів-могильників (наші дані), з яких близько 30–35 пар (!) – в межах зазначених територіальних громад (рис. 4: б). Орли гніздяться у байрачних лісах, лісосмугах, навіть на поодиноких деревах по степових балках. Є гніздові пари біля с. Гаврилівка (балка на схід – 1 пара + 1–2 молоді птахи), біля с. Богданове (1 пара), між с. Малолітки та с. Новобогданове (2 пари), біля с. Рідне (1–2 пари), біля с. Вірнопілля (1–2 пари), біля с. Нова Дмитрівка (2 пари та 2–3 молоді птахи). Саме традиційне невиснажливе використання степових балок як місць випасання худоби сприяло збереженню орла-могильника.

Степовий канюк в межах Барвінківської громади налічує від 20 до 30 пар, ще не менше 20 пар може гніздитись між населеними пунктами Близнюки та Олександрівка. Гнізда влаштовують переважно у байрачних лісах, хоча можуть оселятись і в інших біотопах (лісосмуги, поодинокі дерева біля струмків і річок, у степових ярах. Вид присутній в усіх степових балкових системах, зокрема і біля с. Гаврилівка.

Орел-карлик *Hieraaetus pennatus* (ЧКУ, категорія "рідкісний"); гніздиться у байрачних лісах біля с. Курулька (травень 2012 року) та на захід від с. Гаврилівка, де пару світлич птахів спостерігали 13.06.2025; ще одного птаха виявлено 10.08.2009 у заплаві р. Сухий Торець біля східного краю селища Барвінкове.

Чорний шуліка *Milvus migrans* (ЧКУ, категорія "вразливий"); відмічений по всій території громади, чисельність налічує не менше 20 пар; суттєве зростання чисельності (як і по всьому ареалу виду) відбувалось у період з 2020 по 2025 роки.

Кібчик *Falco vespertinus* (ЧСХО); відмічено пару птахів 12.05.2012 біля с. Курулька, можливо, мігруючи.

Лунь лучний *Circus pygargus* (ЧКУ, категорія "вразливий"); відмічено птахів біля с. Вірнопілля та пару із виводком біля с. Нова Дмитрівка у 2008 та 2009 роках; у 2019 році зареєстровано пару птахів між сс. Новобогданове та Малолітки; ще 1 особину спостерігали в околицях с. Гаврилівки.

Лунь степовий *Circus macrourus* (ЧКУ, категорія "зникаючий", ЧСЕС, ЧС МСОП (категорія "near threatened"); 1 молодого птаха спостерігали 13.08.2008 на південь від с. Нова Дмитрівка, можливо, це був мігруючий птах.

Степовий орел *Aquila nipalensis* (ЧКУ, категорія "зниклий", ЧСЕС, ЧС МСОП (категорія "endangered"); 1 птаха спостерігали над степовими балками на схід від с. Гаврилівка 4.05.2025 (рис. 4: с); можливо, це був мігруючий птах, хоча не виключено перебування окремих особин у гніздовий сезон; за умов сталого випасання худоби та наявності низькотравних ділянок степів із щільними поселеннями ховрашків є можливим повернення цього рідкісного виду орлів на гніздування до регіону.

Совка сплюшка *Otus scops* – рідкісний вид, занесений до ЧКУ (категорія "рідкісний"); в межах Барвінківської громади населяє байрачні ліси на північ від с. Нова Дмитрівка, а також в околицях сс. Рідне та Вірнопілля. Може гніздитись у байрачних лісах та вербових рідколіссях поблизу ставків біля с. Гаврилівка.

Сова болотна *Asio flammeus* (ЧКУ, категорія "рідкісний"); відмічений на степових ділянках на південь від с. Нова Дмитрівка. Відповідні біотопи є біля с. Гаврилівка, тож вірогідність гніздування цього виду в межах проєктованого заказника досить висока.

Рисунок 4. Знахідки рідкісних видів ссавців та птахів у межах проєктованого ландшафтного заказника місцевого значення "Гаврилівські степи" (фото С. Вітра):

а – бабак степовий *Marmota bobak*, південно-східні околиці села Гаврилівка (04 травня 2025); б – молодий орел-могильник *Aquila heliaca* біля гнізда, межа Барвінківської, Олександрівської та Близнюківської територіальних громад (10 серпня 2019); с – степовий орел *Aquila nipalensis*, балки на схід від с. Гаврилівки (4 травня 2025).

Figure 4. Occurrences of rare species of mammals and birds within the boundaries of the proposed local landscape reserve of local importance "Havrylivs'ki Stepy" (photo by S. Viter):

a – steppe marmot *Marmota bobak*, south-eastern outskirts of the village of Havrylivka (04 May 2025); b – young imperial eagle *Aquila heliaca* near its nest, border of Barvinkivska, Oleksandrivska and Blyznykivska territorial communities (10 August 2019); c – steppe eagle *Aquila nipalensis*, ravines east to the village of Havrylivka (4 May 2025).

До характеристики рідкісних видів птахів варто зауважити про гніздування огарів *Tadorna ferruginea*, ЧКУ (категорія "вразливий"). Зокрема, 1 пару було зафіксовано 4.05.2025, біля ставків та у степовій балці на схід від с. Гаврилівка. Оскільки огарі для гніздування використовують старі нори бабаків, збільшення чисельності цього виду гризунів сприяє зростанню чисельності огарів.

• **Інші птахи (звичайні види)**

Лісові птахи, птахи узлісь.

Лісосмуги та байрачні ліси Барвінківської МТГ населені птахами, які належать до типової фауни широколистяних лісів. Відмічені такі види: канюк звичайний *Buteo buteo*, яструб малий *Accipiter nisus*, яструб великий *A. gentilis*, сова сіра *Strix aluco* (околиці с. Дібровне та байрачні ліси між с. Новобогданове та Малолітки), сова вухата *Asio otus* (частіше зустрічається по степових рідколіссях, але інколи – у лісосмугах та байрачних дібровах), дрозди співочий *Turdus philomelos* та чорний *T. merulus*, соловейко східний *Luscinia luscinia*, кропив'янка чорноголова *Sylvia* (= *Curruca*) *atricapilla*, вівчарик-ковалик *Phylloscopus collybita*, вівчарик жовтобровий *P. sibilatrix*, зяблик *Fringilla coelebs*, зеленяк *Chloris chloris*, щиглик *Carduelis carduelis*, костогриз *Coccothraustes coccothraustes*, мухоловка білошия *Ficedula albicollis*, мухоловка сіра *Muscicapa striata*, горобець польовий *Passer montanus*, вивільга *Oriolus oriolus*, сорокопуд терновий *Lanius collurio*, щеврик лісовий *Anthus trivialis*, шпак звичайний *Sturnus vulgaris*, крук *Corvus corax*, сойка *Pica pica*, ворона сіра *Corvus cornix*, сойка *Garrulus glandarius*, синиця велика *Parus major*, гаїчка чорноголова *P. palustris* (байрачні ліси біля струмків, насамперед біля с. Курулька), синиця блакитна *P. caeruleus*, одуд *Urupa eops* (цей вид більш характерний для рідколісся та степових ландшафтів), припутень *Columba palumbus*, горлиця звичайна *Streptopelia turtur*, дятел звичайний *Dendrocopos major*, крутиголовка *Jynx torquilla*, дятел малий *Dendrocopos minor*, у старих вербових гаях біля ставків гніздиться жовна сива *Picus canus*, зозуля *Cuculus canorus*. Усюди по лісосмугах і байрачних лісах (як і в очеретяних заростях, степових чагарниках і рідколіссях) можна знайти фазана звичайного *Phasianus colchicus*. Найбільш численними є зяблик та велика синиця, щеврик лісовий, хоча поки що чисельність птахів байрачних дібров та лісосмуг в межах Барвінківської громади досліджена ще недостатньо.

Птахи степових ландшафтів, саваноїдів та рідколісся.

Ця фауна птахів досліджена краще за види лісосмуг та байрачних лісів. Обліки проводили в околицях с. Гаврилівка у 2025 році: 4 травня та 13 червня. Протяжність маршруту становила 7200 м. Найбільш численними видами відкритих ландшафтів були: плиска жовта *Motacilla flava* (2,3 ділянки / км маршруту), жайворонок польовий *Alauda arvensis* (від 1,5 до 5–6 ділянок / 1 км маршруту), кропив'янка сіра *Sylvia* (= *Curruca*) *communis* (щільність 6–10 ділянок / км маршруту), трав'янка лучна *Saxicola rubetra* (щільність становила 4–5 ділянок / 1 км), кам'янка попеляста *Oenanthe isabellina* (щільність у степових балках на схід від с. Гаврилівка складала 1,3 ділянки / 1 км маршруту, локально – до 5 ділянок / 1 км маршруту). Останній вид занесений до ЧСХО; степові ділянки Барвінківської громади, як і деякі території у долині р. Мокрий Ізюмець, є одними із найщільніше заселеними цим видом як в Харківській області зокрема, так і в Україні загалом. Це додатково свідчить на користь необхідності збереження степів Барвінківської МТГ. Степові ділянки та поля озимини населяють перепілки *Coturnix coturnix* та сірі куріпки *Perdix perdix*. Щільність фазанів у степовому рідколіссях, чагарниках і очеретах по тальвегах балок в околицях с. Гаврилівка становить 1,5–2 ділянки (самці) / 1 км маршруту.

На вологих ділянках (високотравні луки, трав'яні болота, очерети, береги ставків) гніздяться плиски жовтоголова *Motacilla citreola werae* та біла *M. alba*, а в очеретах – лунь очеретяний *Circus aeruginosus*, очеретянка велика *Acrocephalus arundinaceus* (на ставку, що на захід від с. Гаврилівка, 13.06.2025 було обліковано не менше 6 ділянок цього виду) та синьошийка *Luscinia svecica*. На схід від с. Гаврилівка на ділянці вологої луки із чагарниками і рідколіссям 4.05.2025 відмічено 1 самця чечевиці звичайної *Carpodacus* (= *Erythrina*) *erythrina*. Останній вид рідко зустрічається у степовій зоні.

Чагарники зі степовими ділянками населяють вівсянка звичайна *Emberiza citrinella* та просянка *Miliaria calandra*, а у рідколіссях у степовій балці на захід від с. Гаврилівка від-

мічено вівсянку садову *Emberiza hortulana*. Для чагарників та рідколісся із ділянками чагарників характерними видами є сорокопуд терновий (2 ділянки / 1 км маршруту), кропив'янка рябогруда *Sylvia* (= *Curruca*) *nisoria* (щільність становила 2 ділянки / 1 км маршруту), а найбільш численним – щеврик лісовий (у рідколіссі на захід від с. Гаврилівки щільність становила 6–8 (до 10) ділянок / 1 км маршруту). Поодинокі зустрічаються коноплянки *Linaria cannabina*. Зозулі, припутні, ворони, сороки, шпаки, зеленяки, щиглики, зяблики, вивільги, крутиголовки, жовні сиві, дятли, дрозди, горобці, ремези *Remiz pendulinus*, соловейки східні, кропив'янки прудкі *Sylvia* (= *Curruca*) *curruca*, вівчарики-ковалики, синиці часто гніздяться у чагарниках та рідколіссі біля ставків посеред відкритого ландшафту. У степовому рідколіссі на схід від с. Гаврилівка 4.05.2025 відмічено трав'янку чорноголову європейську *Saxicola rubicola* та горлицю звичайну.

Водно-болотні птахи нечисленні й представлені крижнями *Anas platyrhynchos*, лисками *Fulica atra*, курочками водяними *Gallinula chloropus*. На ставку, що на захід від с. Гаврилівка у 2025 році відмічено пару лебедів-шипунів *Cygnus olor*. З лелекоподібних поширені бугайчик *Ixobrychus minutus*, який гніздиться майже на всіх ставках Барвінківської громади, а також чаплі руда *Ardea purpurea* та сіра *A. cinerea*, особини яких помічені нами під час досліджень на ставку на захід від с. Гаврилівка, 13.06.2025. Подекуди у селах (наприклад, у с. Гаврилівка) а також на околицях Барвінкового зареєстровано гніздування білого лелеки *Ciconia alba*.

• Рептилії

В межах Барвінківської МТГ на степових ділянках найбільш численним видом є ящірка прудка *Lacerta agilis*: 4.05.2025 у степових балках на схід від с. Гаврилівка щільність виду становила 3,1 особини / 1 км маршруту. Зустрічається (поодинокі) також мідянка *Coronella austriaca* – вид, занесений до ЧКУ (категорія "вразливий"). Біля водойм (насамперед у заплаві р. Сухий Торець) зустрічаються вужі: звичайний *Natrix natrix* та водяний *N. tessellata*, черепаха болотна європейська *Emys orbicularis*.

Таким чином, на території проєктованого заказника нами виявлено 16 видів фауни, включених до Червоної книги України: 3 види комах (*Megabombus argillaceus* – джміль глинистий, *Xylосора valga* Gerstaecker – ксилокопа звичайна, *Polyommatus eroides* – синявець балканський), 9 видів птахів (орел-могильник *Aquila heliaca*, орел степовий *A. nipalensis*, орел-карлик *Hieraetus pennatus*, канюк степовий *Buteo rufinus*, шуліка чорний *Milvus migrans*, кібчик *Falco vespertinus*, лунь лучний *Circus pygargus*, лунь степовий *C. macrourus*, огар *Tadorna ferruginea*), 3 види ссавців (бабак степовий *Marmota bobak*, строкатка степова *Lagurus lagurus*, хом'ячок сірий *Cricetulus migratorius*) та 1 вид рептилій (мідянка європейська *Coronella austriaca*).

Обговорення

Торкаючись оцінки загроз, перспектив збереження біорізноманіття та необхідності обмеження господарської діяльності на дослідженій території Барвінківської МТГ, зазначимо наступне. Наявність низки видів фауни, які мають високий міжнародний природоохоронний статус, а саме – занесених до ЧС МСОП (*Aquila nipalensis*, *Aquila heliaca*, *Circus macrourus*; подальші дослідження, можливо, доповнять цей список такими видами, як *Saga pedo* та *Vipera renardi*) дають підстави для створення ландшафтного заказника загальнодержавного значення або ж приєднання "Гаврилівських степів" до проєктованого національного природного парку "Барвінківські степи". Водночас для ефективного збереження ландшафтного та біологічного різноманіття території необхідно розробити й впровадити сталу систему моніторингу природних екосистем, а також дотримуватись низки обмежувальних режимів. Додаткового дослідження потребують питання ревайлдингу: реінтродукція низки зниклих степових видів рослин і тварин та відновлення степової рослинності на прилеглих сільгоспугіддях.

У контексті визначення проблем, що вимагають втручання, у тому числі викликаних діяльністю людини на прилеглих територіях, відмітимо, що основну загрозу біологічному різноманіттю, зокрема у межах проєктованого ландшафтного заказника, становить знищення природного середовища існування видів флори і фауни, внаслідок антропогенної

трансформації. Спостерігається катастрофічне зменшення площі степових ландшафтів, передусім внаслідок їх розорювання під ведення орного землеробства.

Такий стан справ загрожує розвитком водної та вітрової ерозії на розораних степових схилах зі швидкою деградацією ґрунтового покриву і, таким чином, провокує опустелювання на значних площах чорноземних ґрунтів, які є важливим природним ресурсом для Барвінківської громади. Крім цього, розорювання степів та лук спричиняє втрату екосистемних послуг, які надаються цими природними оселищами та погіршення якості життя у селах громади, зокрема внаслідок втрати та погіршення якості підземних вод, втрати популяцій комах-запилювачів сільськогосподарських культур.

Іншою важливою проблемою, яка виникла у 2022 році внаслідок збройної агресії росії проти України, є забруднення вибухонебезпечними предметами (ВНП) та хімічними продуктами їх детонації значних площ ґрунтів у межах Барвінківської громади, особливо в її східній та північно-східній частинах, які перебували під окупацією та в зоні інтенсивних бойових дій протягом 2022 року. Забруднення ВНП стало однією з ключових причин занепаду скотарства у Барвінківській громаді через неможливість безпечного використання колишніх пасовищ і сінокосів. У цьому контексті територія проєктованого заказника "Гаврилівські степи" вигідно відрізняється відсутністю замінованих територій та можливістю продовження випасу худоби і сінокосіння місцевими жителями, завдяки суттєвій віддаленості від постраждалих від окупації територій громади.

Виходячи з вищезазначеного, для збереження природних степових екосистем, які на сьогодні перебувають під загрозою знищення, пропонується створити ландшафтний заказник загальнодержавного значення "Гаврилівські степи" зі встановленням на його території заборони на такі види діяльності:

- 1) розорювання земель, а також інші порушення ґрунтового покриву;
- 2) відведення ділянок під дачне будівництво, садівництво, городництво, інші види сільськогосподарського використання території, крім сінокосіння та випасання худоби;
- 3) геолого-розвідувальні роботи, розробка корисних копалин, руйнування геологічних відслонень;
- 4) випалювання сухої рослинності (трави, очерету тощо);
- 5) розведення вогнищ, окрім як у визначених для цього місцях;
- 6) застосування будь-яких хімічних засобів, у тому числі мінеральних добрив;
- 7) зміна конфігурації водотоків, меліорація, будівництво гідротехнічних споруд і штучних водойм, а також інші види втручання в гідрологічний режим території (за винятком підтримання вже існуючих ставків);
- 8) мисливство, вилов і знищення диких тварин, порушення умов їх оселення, гніздування;
- 9) інтродукція нових / чужорідних для території заказника та регіону видів тварин та рослин, за винятком реінтродукції видів, які зникли з цієї території в історичний час і відновлення популяцій яких є науково обґрунтованим;
- 10) влаштування будь-яких звалищ та заховань;
- 11) джипінг, мотокросинг, використання квадроциклів тощо;
- 12) будівництво (малі та великі архітектурні форми, за винятком альтанок і обладнаних місць відпочинку на берегах ставків); прокладання нових шляхів комунікацій (нові електролінії, трубопроводи, автомобільні шляхи тощо);
- 13) інша діяльність, що може зашкодити збереженню занесених до Червоної книги України видів тваринного і рослинного світу, видів рослин, що підлягають особливій охороні на території Харківської області, а також рідкісних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України.

Водночас згідно зі ст. 26 Закону України "Про природно-заповідний фонд" господарська, наукова та інша діяльність, що не суперечить цілям і завданням заказника, проводиться з дотриманням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища; власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів, оголошених заказником, беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження. Зважаючи на це, на території заказника пропонується дозволити у встановленому порядку:

- 1) створення екологічних стежок, включаючи встановлення інформаційних стендів, надання рекреаційних послуг, які не вплинуть на стан екосистем ландшафтного заказника;
- 2) проведення науково-дослідних робіт;
- 3) використання території в оздоровчих, рекреаційних та освітньо-виховних цілях без влаштування стаціонарних будівель і споруд, а саме – короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, велосипедні і пішохідні прогулянки, спостереження птахів (Birdwatching), огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць;
- 4) здійснення обмеженої сільськогосподарської діяльності, а саме: випас худоби та сінокошення;
- 5) проведення заходів із видалення інвазійних видів рослин та тварин.

Висновки

На обстеженій території Барвінківської МТГ виявлено 5 раритетних типів оселищ з Резолюції №4 Бернської конвенції, 6 видів судинних рослин та 16 видів тварин національного охоронного статусу; 3 види тварин з міжнародним рангом охорони. Здійснено оцінку негативних антропогенних впливів та надано пропозиції щодо найбільш ефективного режиму збереження природних екосистем в межах проєктованої об'єкта природно-заповідного фонду. Розроблено наукове обґрунтування на створення ландшафтного заказника місцевого значення "Гаврилівські степи" (на площі 1619,8847 га) із подальшим наданням йому статусу загальнодержавного, оскільки територія має велику природну цінність та є однією із ключових ділянок для збереження біологічного різноманіття і ландшафтів степів у межах Харківської області та України загалом.

Подяки

Висловлюємо подяки аспіранту та старшому викладачу кафедри ботаніки та екології рослин Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна Георгію Бондаренку, представникам адміністрації Барвінківської міської громади та голові Гаврилівського старостату за сприяння у проведенні польових досліджень в 2025 році.

ORCID

Вітер С.Г.: <https://orcid.org/0000-0002-7184-7247>

Кученко Б.В.: <https://orcid.org/0009-0005-1392-2869>

Список посилань

- Геоботанічне районування Української РСР: Моногр. / відп. ред. А.І. Барбарич. (1977). Київ: Наукова думка, 306 с.
- Екологічний паспорт Харківської області за 2023 рік. Департамент захисту довкілля та природокоористування Харківської ОВА. Харків, 2024.
- Комплексний атлас України. (2005). Київ: "Новий друк", "Укргеодезкартографія", ДВНП "Картографія", 96 с.
- Наказ Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України № 111 від 15.02.2021 р. (zareestrovano в Міністерстві юстиції України 23.03.2021 р. за № 370/35992) "Про затвердження переліків видів рослин та грибів, що заносяться до Червоної книги України (рослинний світ), та видів рослин та грибів, що виключені з Червоної книги України (рослинний світ)". <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0370-21#Text>
- Національний каталог біотопів України / за ред. А.А. Куземко, Я.П. Дідуха, В.А. Онищенко, Я. Шеффера. (2018). Київ: ФОП Клименко Ю.Я., 442 с.
- Проект Програми комплексного відновлення Барвінківської міської територіальної громади. Барвінкове, 2025.
- Фізико-географічне районування України. Портал "Карти України". <https://geomap.land.kiev.ua/zoning-1.html>
- Червона книга України. Рослинний світ / за ред. Я.П. Дідуха. (2009). Київ: Глобалконсалтинг, 900 с.
- Червона книга України. Тваринний світ / за ред. І.А. Акімова. (2009). Київ: Глобалконсалтинг, 600 с.
- GBIF Secretariat. (2023). GBIF Backbone Taxonomy. Checklist dataset. <https://doi.org/10.15468/39omei>